

Przykładowa praca licencjacka

Determinanty rozwoju obszarów wiejskich a
wykorzystanie środków finansowych w ramach
programów UE dedykowanych dla obszarów wiejskich
przez rolników i przedsiębiorców
w latach 2007-2013

Cyber-promotor.pl

Wrocław 2013

Udostępniona poniżej przykładowa praca licencjacka ma **charakter wyłącznie poglądowy i edukacyjny**. Została przygotowana jako **materiał demonstracyjny do celów promocyjnych**, aby zaprezentować zakres, styl oraz jakość opracowań tworzonych przez nasz zespół.

Wszelkie treści zawarte w pracy są chronione na podstawie **ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych**. Pobranie pliku nie oznacza przeniesienia jakichkolwiek praw autorskich ani nie uprawnia do jego dalszego rozpowszechniania, publikowania, sprzedaży, ani wykorzystywania w całości lub we fragmentach jako własnej pracy dyplomowej.

Ze względu na ochronę praw autorskich numery stron w niektórych przypisach wybranych losowo zostały zmienione. Ze względu na archiwalny charakter pracy część linków wskazanych w źródłach może być nieaktywna.

Materiał może służyć wyłącznie jako **inspiracja oraz pomoc dydaktyczna** przy tworzeniu własnego, oryginalnego opracowania.

Spis treści

Wstęp.....	4
Rozdział 1. Rozwój obszarów wiejskich jako kategoria rozwoju lokalnego	6
1.1. Rozwój i wzrost – ustalenia definicyjne	6
1.2. Rozwój lokalny	7
1.3. Rozwój zrównoważony	8
Rozdział 2. Determinanty rozwoju obszarów wiejskich	11
2.1 Pojęcie obszarów wiejskich	11
2.2. Instrumenty rozwoju obszarów wiejskich.....	12
2.3. Determinanty rozwoju obszarów wiejskich	15
Rozdział 3. Finansowanie rozwoju obszarów wiejskich ze środków Unii Europejskiej	18
3.1. Zasady finansowania obszarów wiejskich z funduszy strukturalnych.....	18
3.2. Fundusze na rozwój obszarów wiejskich	19
Rozdział 4. Rozwój obszarów wiejskich a Polityka Spójności w latach 2006-2013 oraz 2014-2020	22
4.1. Cele Polityki Regionalnej i Wspólnej Polityce Rolnej	22
4.2. Zmiany i rekomendacje	25
Rozdział 5. Wykorzystanie środków finansowych w ramach programów obszarów wiejskich przez rolników i przedsiębiorców w badaniach własnych	29
5.1. Metodologiczne podstawy badań	29
5.2. Charakterystyka próby badawczej	30
5.3. Analiza wyników badania	32
5.4. Podsumowanie i wnioski.....	36
Spis ilustracji	40
Rysunki.....	40
Tabele	40
Bibliografia.....	42

Wstęp

Rozwój obszarów wiejskich stanowi jeden z kluczowych elementów polityki rozwoju społeczno-gospodarczego w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Obszary te zajmują znaczną część terytorium Polski i pełnią zróżnicowane funkcje: produkcyjną, społeczną, środowiskową i kulturową. Ich rozwój w sposób szczególny zależy od właściwego wykorzystania dostępnych zasobów endogenicznych, aktywności lokalnych społeczności oraz efektywnego wdrażania instrumentów wsparcia zewnętrznego, w tym zwłaszcza funduszy unijnych. W latach 2007–2013 obszary wiejskie w Polsce korzystały z wielu programów finansowanych ze środków Unii Europejskiej, które miały na celu zarówno modernizację rolnictwa, jak i wsparcie przedsiębiorczości oraz poprawę jakości życia mieszkańców.

Znaczenie funduszy unijnych dla rozwoju obszarów wiejskich jest szczególnie istotne w kontekście rosnących potrzeb inwestycyjnych, ograniczonych zasobów kapitałowych oraz wyzwań wynikających z procesów globalizacji i zmian strukturalnych w rolnictwie. Programy realizowane w perspektywie 2007–2013, w tym przede wszystkim Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), stanowiły ważne narzędzie wspierające transformację polskiej wsi, umożliwiając m.in. unowocześnienie gospodarstw rolnych, rozwój działalności pozarolniczej, dywersyfikację dochodów oraz wzmacnianie konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw.

Wykorzystanie tych środków było jednak silnie uzależnione od szeregu determinantów rozwoju, które występują na poziomie lokalnym. Należą do nich m.in. kapitał społeczny, poziom przedsiębiorczości, innowacyjność, stopień organizacji lokalnych środowisk, dostępność infrastruktury technicznej, a także wiedza i kompetencje rolników oraz przedsiębiorców w zakresie pozyskiwania funduszy. Analiza tych uwarunkowań pozwala na lepsze zrozumienie mechanizmów rozwoju obszarów wiejskich oraz czynników wpływających na efektywność wdrażania polityk unijnych.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie determinant rozwoju obszarów wiejskich oraz ocena wykorzystania środków finansowych w ramach programów Unii Europejskiej, dedykowanych obszarom wiejskim, przez rolników i przedsiębiorców w latach 2007–2013. Realizacja tego celu wymaga zarówno analizy teoretycznej, jak i przeprowadzenia badań empirycznych dotyczących wykorzystania dostępnych instrumentów wsparcia wśród mieszkańców wsi prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówiono podstawowe kategorie teoretyczne związane z rozwojem, w tym różnice między wzrostem a rozwojem

gospodarczym, istotę rozwoju lokalnego oraz koncepcję rozwoju zrównoważonego. Rozdział drugi przedstawia charakterystykę obszarów wiejskich oraz kluczowe determinanty ich rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem instrumentów wspierających procesy modernizacyjne i rozwojowe. W rozdziale trzecim zaprezentowano zasady finansowania obszarów wiejskich ze środków Unii Europejskiej oraz omówiono fundusze dostępne w perspektywie 2007–2013. Rozdział czwarty obejmuje analizę Polityki Spójności oraz Wspólnej Polityki Rolnej w dwóch kolejnych okresach programowania – 2006–2013 oraz 2014–2020 – co pozwala wskazać kierunki zmian i rekomendacje dotyczące przyszłego kształtu wsparcia.

Kluczowy charakter ma rozdział piąty, prezentujący wyniki badań empirycznych dotyczących wykorzystania środków unijnych przez rolników i przedsiębiorców. Rozdział obejmuje opis zastosowanych metod badawczych, charakterystykę próby badawczej oraz analizę uzyskanych wyników, która pozwala ocenić poziom wykorzystania dostępnych środków, bariery w ich pozyskiwaniu oraz czynniki sprzyjające ich aplikacji.

Praca kończy się podsumowaniem najważniejszych ustaleń oraz wnioskami odnoszącymi się zarówno do praktyki, jak i możliwości dalszych badań nad rozwojem obszarów wiejskich oraz skutecznością mechanizmów finansowych Unii Europejskiej.

Rozdział 1. Rozwój obszarów wiejskich jako kategoria rozwoju lokalnego

1.1. Rozwój i wzrost – ustalenia definicyjne

Próbując określić determinanty rozwoju obszarów wiejskich w kontekście Polityki Spójności Unii Europejskiej warto zastosować pewne ustalenia definicyjne.

Słowo *rozwój* w ujęciu słownikowym ma kilka znaczeń. W odniesieniu do zjawisk społeczno-ekonomicznych można zastosować dwa. W pierwszym znaczeniu rozwój oznacza „proces przechodzenia do stanów lub form bardziej złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych; też: stadium tego procesu”. W drugim znaczeniu pojęcie to oznacza „sposób rozwijania się zdarzeń w czasie”¹. Rozwój jest zatem pewnym procesem rozłożonym w czasie. Pojęciami pokrewnymi rozwojowi są wzrost czy postęp.

W teorii ekonomii wyróżnia się kategorię rozwoju i wzrostu², z których obie mogą dotyczyć regionów wiejskich. Rozwój gospodarczy jest pojęciem szerszym i oznacza on wzrost różnych aspektów poziomu życia człowieka³. Należy przy tym zauważyć, że niektóre zjawiska składające się na rozwój mają charakter niemierzalny, inne zaś niemierzalny⁴. Rozwój regionu obejmuje zatem zarówno zmiany ilościowe, jak i jakościowe, które mogą wprowadzać region przez fazowy proces od niższego poziomu rozwoju do wyższego⁵. Zwraca się też uwagę na fakt, że zmiany te mogą być rozpatrywane w ujęciu procesowym bądź celowym⁶.

Węższym pojęciem jest wzrost gospodarczy, który wiąże się ze wzrostem produktu na jednego mieszkańca. Stanowi on zatem zmianę ilościową⁷.

¹ Słownik języka polskiego, Wydawnictwo naukowe PWN, dostęp online: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/rozw%C3%B3j>
² Por.: Ph. Aghion, P. W. Howitt, *Endogenous Growth Theory*, Massachusetts Intitut of Technology, Massachusetts 1998, passim; R.M. Solow, *Growth Theory: An Exposition*, Oxford University Press, Oxford 2000, passim; H. Kohama, *External factors for Asian development*, Vol. 1, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2003, s. 29

³ A. Zalewski, *Problemy i metody prognozowania wpływu rozwoju lokalnego na finanse gminy*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu, Nr 46 /2009 *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, s. 184

⁴ Por.: *Business and economic development in Central and Eastern Europe: implications for economic integration into wider Europe: proceedings of the international conference*, red. W. Karaszewski, J. W. Wiśniewski, M. Zarębski UMK Toruń, 1999; passim; R. Mac Ginty, A. Williams, *Conflict and development*, Routledge, London; New York, 2009. Passim, *Creating an economic development action plan: a guide for development professionals*, T. Lyons, R. E. Hamlin. - Praeger, New York 1991, s. 34

⁵ *Makro- i mikroekonomia*, red. S. Marciniak, PWN, Warszawa 2006, s. 359

⁶ W. A. Lewis, *Development planning: the essentials of economic policy*, Routledge Library Editions, Taylor & Francis e-library, London 2005, s. 99

⁷ J. P. Blair, *Local Economic Development: Analysis and Practice*, Sage Publications, London, s. 116

Kategorie wzrostu i rozwoju gospodarczego są jednak ściśle ze sobą powiązane, gdyż warunkiem zaistnienia rozwoju regionu jest wzrost gospodarczy⁸.

1.2. Rozwój lokalny

W odniesieniu do obszarów wiejskich można mówić o rozwoju regionalnym lub lokalnym. Według A. Zalewskiego „rozwój lokalny to złożony proces wzrostu ilościowego i zmian strukturalnych dokonujących się w sferach: gospodarczej, społecznej i przestrzennej”⁹. Wymieniony autor zwraca uwagę na współzależność wymienionych w definicji sfer. Każda z nich oddziałuje na pozostałe oraz podlega ich wpływom. A zatem, zdaniem A. Zalewskiego, na rozwój lokalny składa się wzrost ilościowy (ludności, infrastruktury, zatrudnienia, produkcji, mieszkań itp.) oraz przekształcenia struktury gospodarczej, społecznej i przestrzennej. Jest to zatem taki wzrost ilościowy i jakościowy, który rodzi się w wyniku dostosowań do zmieniających się warunków otoczenia oraz jest wyrazem zmian potrzeb społeczności lokalnych¹⁰.

Na nieco inne aspekty rozwoju lokalnego zwraca uwagę prof. S. Urban. Określa on rozwój lokalny jako proces zmian zachodzących w lokalnym układzie społeczno-terytorialnym identyfikującym się specjalnymi cechami przestrzeni, gospodarki i kultury, a także lokalną preferencją potrzeb i hierarchią wartości¹¹. W tym ujęciu na pierwszy plan wysuwają się zatem szeroko rozumiane cechy szczególne regionu, które w procesie rozwoju podlegają zmianom. Nie są to jednak zmiany przypadkowe, a takie, które są zharmonizowane i stanowią systematyczne działanie władzy, społeczności lokalnej oraz innych podmiotów tam funkcjonujących. Działania podejmowane przez wszystkie te społeczności zmierzać mają do kreowania nowych i poprawy istniejących walorów użytkowych w lokalnym układzie społeczno-terytorialnym, tworzenia korzystnych warunków dla lokalnej gospodarki oraz zapewnienia ładu przestrzennego i ekologicznego. Jest to zatem proces tworzenia nowych wartości na szczeblu lokalnym¹².

⁸ P. Churski, Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej. W: (red.) S.Ciok, D. Ilnicki. Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Regionalny wymiar integracji europejskiej. t. VIII/1. Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego. Uniwersytet Wrocławski. Wrocław 2004, s. 31-45.

⁹ A. Zalewski, Problemy i metody prognozowania wpływu rozwoju lokalnego na finanse gminy, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu, Nr 46 /2009 Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce, s. 184

¹⁰ Ibidem

¹¹ S. Urban, Strategia rozwoju gminy. Strategia jako podstawa rozwoju gmin. Współczesne Zarządzanie Nr 1/2003, Kwartalnik Środowisk Naukowych i Liderów Biznesu, s. 61-62

¹² Ibidem

Warto też zwrócić uwagę na definicję zaproponowaną przez *Fund for Social Investments in Local Development*, według której rozwój lokalny jest rozumiany jako „proces ukierunkowany na wzmocnienie potencjału społeczności miast i wsi, co z kolei promuje wzrost gospodarczy i społeczny tych miast i wsi oraz ich mieszkańców; również jest rozumiany jako proces wyrównujący szanse, wzrastający i samo się podtrzymujący, który uwzględnia aspekty środowiskowe i płciowe”¹³.

Rozwój lokalny jest pojęciem złożonym, co jest pochodną wielorakości celów, jakim ma on służyć, oraz różnorodności działań, które go kształtują. W skali lokalnej identyfikacja poszczególnych pól rozwoju lokalnego jest skomplikowana, ponieważ lokalny obszar jakim może być np. gmina lub kilka gmin funkcjonuje jako część większej całości (np. województwa, powiatu, regionu), korzysta z dóbr i usług powstałych na innych terenach i jednocześnie dostarcza na rzecz otoczenia własnych dóbr i usług, wchłania fundusze pochodzące z zewnątrz i przekazuje własne środki na inne obszary¹⁴.

1.3. Rozwój zrównoważony

Należy też zwrócić uwagę na kategorię rozwoju zrównoważonego - inaczej ekorozwoju (*ang. sustainable development*). Jako doktryna ekonomiczna została ona wprowadzona przez raport WCED z 1987 r. *Nasza Wspólna Przyszłość (Our Common Future)*.¹⁵ Samo pojęcie wywodzi się z leśnictwa¹⁶, znalazło natomiast szerokie zastosowanie w naukach ekonomicznych i dyrektywach unijnych. Jest ono kluczowym pojęciem dla określenia determinantów rozwoju obszarów wiejskich. Przegląd ujęć zrównoważonego rozwoju zawarto w poniższej tabeli.

¹³ Fund for Social Investments in Local Development, za K. Kwatera, KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, s. 12

¹⁴ Szerzej: L. Wojtasiewicz, Czynniki i bariery rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej Polski. W: Gospodarka lokalna w teorii i praktyce. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 734/1996.

¹⁵ B. G. Norton, Sustainability: A Philosophy of Adaptive Ecosystem Management, University of Chicago Press, London & Chicago, 2005, s. 87

¹⁶ Termin ten został stworzony przez Hansa Carla von Carlowitza i pierwotnie oznaczał sposób gospodarowania lasem w taki sposób, że wycinano s tylko tyle drzew, ile mogło urosnąć w to miejsce; w ten sposób las nigdy nie był zlikwidowany, mógł się odbudowywać [J. Berdo, Zrównoważony rozwój: w stronę życia w harmonii z przyrodą, Earth Conservation, Sopot 2006]

Tabela 1. Zrównoważony rozwój według różnych źródeł

Autor i źródło	Treść
R. Stappen, Raport Brundtland, Nowy Jork 2006¹⁷	Zrównoważony rozwój Ziemi to rozwój, który zaspokaja podstawowe potrzeby wszystkich ludzi oraz zachowuje, chroni i przywraca zdrowie i integralność ekosystemu Ziemi, bez zagrożenia możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń i bez przekraczania długookresowych granic pojemności ekosystemu Ziemi
Art. 5 konstytucji RP (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483)	Rzeczpospolita Polska [...] strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.
Art. 3 ust. 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo Ochrony Środowiska (Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627)	Taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie podanych źródeł.

Jak widać z powyższych definicji ideą zrównoważonego rozwoju jest taka relacja między społeczeństwem, środowiskiem a ekonomią, że ich wynikiem jest wzrost gospodarczy, który nie odbywa się kosztem żadnej z wymienionych kategorii, a prowadzi on do zwiększania spójności społecznej przejawiającej się – w odniesieniu do społeczeństwa – jako wyrównywanie szans, zmniejszenie rozwarstwienia społecznego, przeciwdziałanie marginalizacji i dyskryminacji. Z kolei w odniesieniu do środowiska przejawia się on poprzez ochronę zasobów przyrodniczych, podnoszenie jakości środowiska naturalnego, ograniczanie szkodliwego wpływu produkcji i konsumpcji na jego stan¹⁸

Zasadnicze znaczenie dla sprecyzowania koncepcji rozwoju obszarów wiejskich miał przyjęty w 1987 roku Jednolity Akt Europejski. Uznano w nim, że szansą tych terenów jest wielofunkcyjny, zrównoważony rozwój uwzględniający również racje środowiskowe.

¹⁷ za: R. Janecki, S. Krawiec, G. Sierpiński, Publiczny transport zbiorowy jako kluczowy element zrównoważonego systemu transportowego Górnośląsko- Zagłębiowskiej Metropolii Silesia, https://www.researchgate.net/profile/Robert-Pyka-2/publication/311983810_The_way_to_Metropolis_Ideas_and_social_expectations_from_the_creation_of_the_Silesian-Zaglebie_Metropolis_Sposob_na_Metropolie_Idee_a_spoleczne_oczekiwania_wobec_projektu_utworzenia_slasko-zaglebiowsk/links/5866d5a208ae6eb871b0a93b/The-way-to-Metropolis-Ideas-and-social-expectations-from-the-creation-of-the-Silesian-Zaglebie-Metropolis-Sposob-na-Metropolie-Idee-a-spoleczne-oczekiwania-wobec-projektu-utworzenia-slasko-zaglebiowsk.pdf#page=105

¹⁸ J. Berdo, Zrównoważony rozwój: w stronę życia w harmonii z przyrodą, Earth Conservation, Sopot 2006, passim

Dziewięć lat później - w 1996 - na konferencji w Cork przyjęto założenia programu rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej, na które składały się¹⁹:

- zrównoważenie i zintegrowanie mające na celu likwidację niekorzystnych zjawisk występujących na terenach wiejskich, wspólne finansowanie rozwoju obszarów opóźnionych,
- preferencje rolnicze sprowadzające się do utrwalania zalet przyrodniczo – krajobrazowych i kulturowych wsi,
- zasada decentralizacji i partnerstwa polegająca na rozwoju kierowanym przez lokalne społeczności, ale w ramach wspólnych norm europejskich zgodnie z maksymą: „myśleć lokalnie- działać globalnie”,
- programowanie oparte o jednolity plan rozwoju każdego regionu,
- finansowanie wykorzystujące w dużym stopniu lokalne zasoby finansowe,
- monitoring i ocena korzyści płynących z realizacji programów rozwoju terenów wiejskich.

W kolejnych latach dokonywano następnych reform w tym zakresie, o czym szerzej będzie mowa w dalszej części pracy.

Reasumując rozwój obszarów wiejskich to złożona kategoria, którą należy rozpatrywać w kategorii procesowej, a więc w ujęciu dynamicznym. Składa się nań szereg procesów zachodzących zarówno w sferze gospodarczej, społecznej jak i środowiskowej.

¹⁹ B. Kutkowska, Wspólna Polityka Rolna i jej reformy, Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Uniwersytet Przyrodniczy We Wrocławiu, s. 13

Rozdział 2. Determinanty rozwoju obszarów wiejskich

2.1 Pojęcie obszarów wiejskich

Analizując rozwój obszarów wiejskich konieczne jest określenie czynników, które go determinują. Zanim to jednak zostanie dokonane, należy zwrócić uwagę na jedną istotną kwestię, a mianowicie, co tak naprawdę oznacza pojęcie „obszary wiejskie”. Obszary wiejskie są definiowane jako „tereny położone poza granicami administracyjnymi miast, co oznacza, że są to gminy wiejskie lub części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Definicja obszarów wiejskich, w uzasadnionych przypadkach, może być poszerzona o niewielkie ośrodki miejskie, ściśle powiązane funkcjonalnie z obszarami wiejskimi”²⁰. Takie ujęcie obszarów wiejskich zwraca uwagę przede wszystkim na ich położenie terytorialne. Podobnie zresztą rzecz się ma w definicji GUS opartej na jednym z rozporządzeń: „obszary wiejskie w gminach miejsko-wiejskich wraz z gminami wiejskimi stanowią tereny wiejskie w Polsce”²¹.

Obszary wiejskie według kryteriów Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich są to „miejscowości znajdujące się w granicach administracyjnych:

- 1) gmin wiejskich;
- 2) gmin miejsko-wiejskich, z wyłączeniem miast liczących powyżej 20 tys. mieszkańców;
- 3) gmin miejskich, z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców”²².

Definicje te zwracają uwagę na jeden ważny aspekt - terytorialny. Chodzi mianowicie o to, że obszary wiejskie są często utożsamiane z obszarami rolniczymi, a ich mieszkańcy z rolnikami. Tak jednak nie jest. W Polsce (a także w całej UE) duża część mieszkańców wsi nie zajmuje się rolnictwem, toteż w tym kontekście ewentualny rozwój tych obszarów będzie w zakresie zainteresowania Polityki Spójności w mniejszym zaś w zakresie zainteresowania Wspólnej Polityki Rolnej, która zajmuje się właśnie głównie rolnictwem. Co więcej, zatrudnienie w rolnictwie z każdym rokiem ulega zmniejszeniu (w ciągu ostatnich piętnastu lat o blisko połowę).

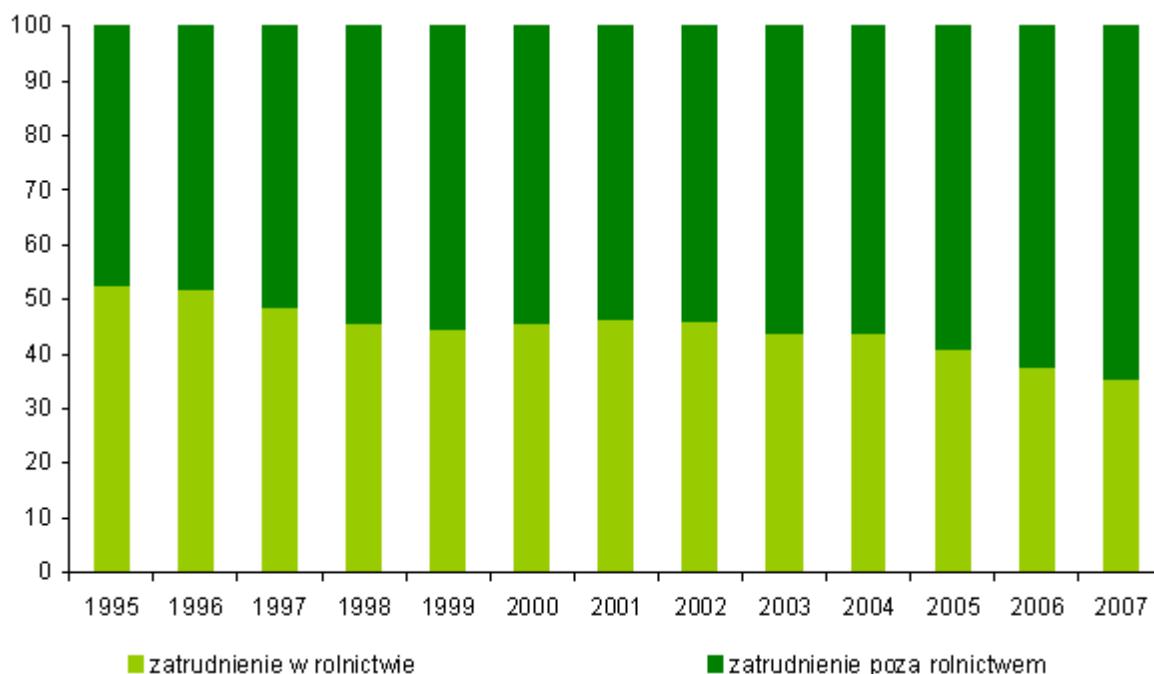
²⁰ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007, s. 7

²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia, stosowania i udostępniania krajowego rejestru urzędowego podziału terytorialnego kraju oraz związanych z tym obowiązków organów administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego Dz. U. Nr 157 poz. 1031, z późn. zmian.

²² Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007, s. 8

2.2. Instrumenty rozwoju obszarów wiejskich

Według raportu MPiPS „udział zatrudnionych w rolnictwie w ogóle pracujących zmniejszył się z 22,6% w 1995 roku do 14,7% w 2007 roku (na podstawie danych BAEL). Spadek ten był szczególnie silny na terenach wiejskich, zwłaszcza w ostatnich pięciu latach. W efekcie, pracujący w rolnictwie stanowili w 2007 roku 35,4% ogółu pracujących zamieszkujących na obszarach wiejskich, podczas gdy w 1995 roku było to 52,7%, a aktywność rozkładała się na dobrą sprawę w miarę równomiernie między pracę w rolnictwie i poza rolnictwem”²³. Rozkład zatrudnienia w rolnictwie i poza nim na obszarach wiejskich pokazuje poniższy wykres.

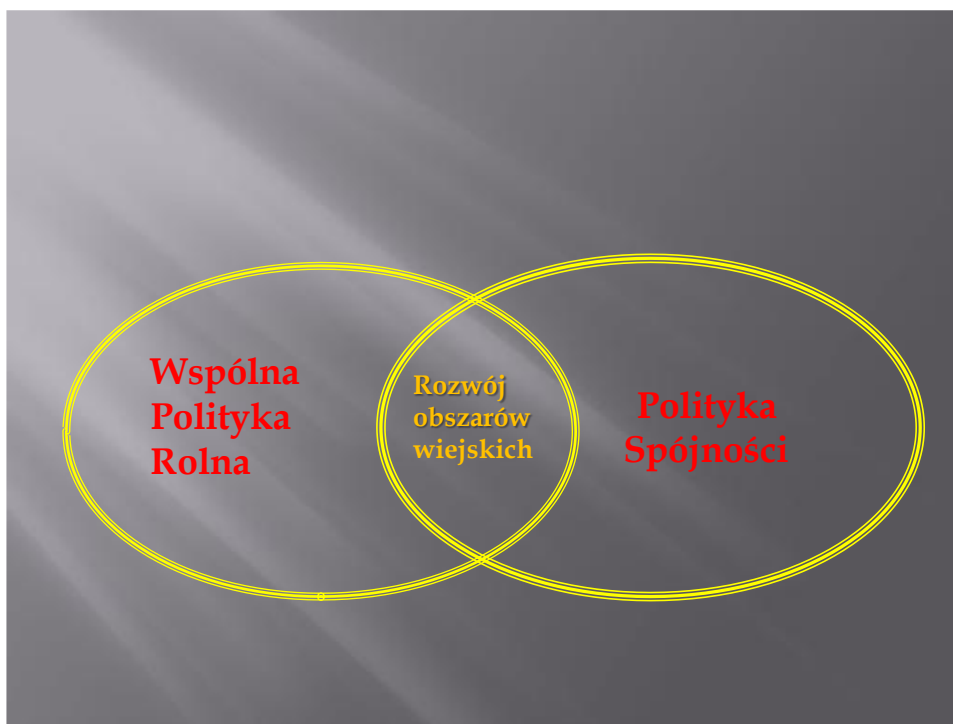
Rysunek 1. Udział zatrudnienia w rolnictwie i poza rolnictwem na obszarach wiejskich w latach 1995-2007

Źródło: Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992-2007, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa 2009, s. 16

Tak więc mniej więcej połowa mieszkańców wsi nie jest rolnikami i ewentualne wsparcie ze środków unijnych z jakiego mogą korzystać nie będzie pochodziło z WPR. Istotne jest zatem to, że rozwój obszarów wiejskich nie może być rozważany jedynie w kontekście

²³ Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992-2007, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa 2009, s. 15

WPR, konieczne jest też wykorzystanie środków z Polityki Spójności. Rozwój obszarów wiejskich jest więc przedmiotem zainteresowania obu polityk (rysunek poniżej).

Rysunek 2. Rozwój obszarów wiejskich a Polityka Spójności i WPR

Źródło: opracowanie własne

Polityki te muszą uzupełniać swoje działania, a instrumenty wsparcia dla rozwoju tych obszarów będą pochodziły zarówno ze Wspólnej Polityki Rolnej, jak i Polityki Spójności. Warto zatem porównać, za pomocą jakich instrumentów mogą one wspierać rozwój obszarów wiejskich.

Tabela 2. Instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej i Polityki Spójności a rozwój obszarów wiejskich

Wspólna Polityka Rolna	Polityka Spójności
1) podtrzymywanie cen rynkowych: • instrumenty polityki handlowej (cła, kontyngenty, itp.) • zakupy interwencyjne • subsydiowanie eksportu rolnego • zagospodarowywanie nadwyżek (dotowanie konsumpcji, konwersja, niszczenie) 2) ograniczenia ilościowe	1) EFRR - finansowanie programów unijnych, które mają na celu pomoc opóźnionym w rozwoju regionom poprzez: • inicjatywy na rzecz rozwoju lokalnego oraz zatrudnienia, działalności małych i średnich przedsiębiorstw • rentowne inwestycje produkcyjne umożliwiające tworzenie lub utrzymywanie trwałego zatrudnienia, • infrastruktura,

Przykładowa praca licencjacka

ograniczanie produkcji (przy określonym poziomie wsparcia cenowego) na poziomie niższym niż miałyby to miejsce bez stosowania ograniczeń

3) bezpośrednio podtrzymywanie dochodów płatność na ha zbóż i nasiona oleiste oraz na sztukę zwierząt - bydło i owce

4) inne formy wspierania rolnictwa

- redukcja kosztów produkcji (instrumenty polityki kredytowej, dotacje do środków produkcji, polityka podatkowa),
- usługi ogólne (doradztwo, badania, zwalczanie szkodników i chorób, inspekcja sanitarna, działania w zakresie poprawy struktur rolnych i infrastruktury, marketingu i promocji itp.).

- rozwój turystyki oraz inwestycji w dziedzinie kultury,
- rozwój społeczeństwa informacyjnego
- ochrona i poprawa stanu środowiska,

2) EFS - stworzony, aby poprawić jakość i dostępność miejsc pracy i możliwości zatrudnienia w Unii Europejskiej. Obejmuje:

- promocję aktywnej polityki rynku pracy mającą na celu przeciwdziałanie i zapobieganie bezrobociu,
- przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego,
- kształcenie ustawicznym,
- doskonalenie kadr gospodarki,
- rozwój przedsiębiorczości,
- zwiększenie dostępu i uczestnictwa kobiet na rynku pracy.

3) Fundusz Spójności jest instrumentem polityki strukturalnej Unii Europejskiej i wspiera:

- poprawę jakości wód powierzchniowych,
- polepszenie jakości i dystrybucji wody przeznaczonej do picia,
- racjonalizację gospodarki odpadami i ochronę powierzchni ziemi,
- poprawę jakości powietrza,
- zapewnienie bezpieczeństwa przeciwpowodziowego,
- zapewnienie spójności sieci komunikacyjnej kraju i poszczególnych regionów z innymi krajami Europy,
- rozwój bezpiecznej infrastruktury drogowej.

Źródło: opracowanie własne

Jak widać z tabeli, WPR koncentruje się na rolnictwie, a wykorzystywane tu instrumenty mają raczej na celu zapewnienie godnego życia rolnikom. WPR nie ujmuje kompleksowo rozwoju obszarów wiejskich, mimo że prowadzi się tu działania na poziomie strategicznym w oparciu o zasadę zrównoważonego rozwoju (Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich). Jest ona skoncentrowana na produkcji rolnej i rolnikach, trochę jakby w oderwaniu od zasobów infrastruktury społecznej. Ta polityka nie uwzględnia wszystkich elementów, jakie należy mieć na uwadze, aby rozwój ten był w pełni zrównoważony. Uzupełnienie stanowi zatem Polityka Spójności, która obejmuje obszary niezwiązane z samym rolnictwem, a z terenami wiejskimi w ujęciu terytorialnym. Uwzględnia ona zasoby społeczne i infrastrukturę

techniczną, wyposażenie społeczne i kontekst polityki społecznej. Dopiero połączenie instrumentów obu polityk może przesądzać o tym, że rozwój obszarów wiejskich może być w pełni zrównoważony.

2.3. Determinanty rozwoju obszarów wiejskich

Wróćmy jednak do czynników, które na ten rozwój wpływają. Różni autorzy wskazują na bardzo różnorodny zakres takich determinantów²⁴. Zachodzi zatem konieczność dokonania pewnej syntezy najczęściej wymienianych w literaturze czynników rozwoju obszarów wiejskich, w odniesieniu do ich położenia, a nie tylko aspektu rolnego. A zatem, zdaniem autorki, za najważniejsze z nich można uznać²⁵:

- konkurencyjność,
- innowacyjność,
- edukację,
- lokalne zasoby (majątkowe, ludzkie, surowcowe),
- infrastrukturę społeczną i techniczną,
- wyposażenie społeczne (partycypacja społeczna, kapitał ludzki, kapitał społeczny),
- politykę społeczną na poziomie regionu i państwa,
- podstawy kształtowania poziomu życia społecznego na poziomie regionu i państwa,
- rentę położenia.

Według Vaesken'a rozwój lokalny powinien opierać się na triadzie idee – ludzie – zasoby (rysunek poniżej). Ujęcie to jest na tyle uniwersalne, że można je z powodzeniem odnieść do rozwoju obszarów wiejskich. W praktyce oznacza to następujące działania²⁶:

²⁴ J. P. Blair, *Local Economic Development: Analysis and Practice*, Sage Publications, London, passim; *Business and economic development in Central and Eastern Europe: implications for economic integration into wider Europe: proceedings of the international conference*, red. W. Karaszewski, J. W. Wiśniewski, M. Zarębski UMK Toruń, 1999; passim; W. A. Lewis, *Development planning: the essentials of economic policy*, Routledge Library Editions, Taylor & Francis e-library, London 2005, passim; *Dylematy rozwoju lokalnego i regionalnego na początku XXI wieku*, red. nauk. Stanisław Korenik, Anna Dybała Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2010, passim; Z. Barczyk (i in.) *Przedsiębiorczość, samorządność, rozwój lokalny*, AE, Katowice 2001, passim; *Rozwój lokalny: bariery i stymulanty: wybrane zagadnienia: V Kongres Obywatelski*, red. Cezary Trutkowski, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2010, s. 91

²⁵ D. Strahl, *Zróżnicowanie innowacyjności europejskiej przestrzeni regionalnej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu Nr 2 /2008 Gospodarka a Środowisko 8, s. 30

²⁶ K. Kwatera, KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, s. 45

- działanie we wspólnym interesie,
- działanie w procesie demokratycznym,
- waloryzację zasobów miejscowych,
- działania partnerskie – zmianę relacji z siłowych na uzupełniające.

Rysunek 3. „Trójkąt rozwoju” Vaesken’a

Źródło: K. Kwatera, KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, s. 45

W nieco szerszym zakresie wymogi dla rozwoju lokalnego określają M. Hart i M. Murray. Według nich powinien on²⁷:

- „opierać się o lokalne potrzeby i możliwości, choć potrzebny jest balans pomiędzy interesami lokalnymi i interesami ponadlokalnymi,
- łączyć różnych „interesariuszy” i programy oraz być otwartym na innowacyjne formy zarządzania,
- opierać się o planowanie strategiczne, a nie działania podejmowane ad hoc,

²⁷ M. Hart, i M. Murray, , Local Development in Northern Ireland - The Way Forward: A Background Paper 2000, za K. Kwatera, KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, dostęp: http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=rozw%C3%B3l%20lokalny&source=web&cd=2&ved=0CDAQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.pomorskie.eu%2Fres%2Fdokumenty%2Fksow%2Fdokumenty%2Fksow_krzysztof_kwatera.ppt&ei=mYXSTvH3L8vssgbVvoTFBQ&usg=AFQjCNEOMqzEghruKunj_LQf8V-MMMr_Qw&sig2=Jh-UR9ECZFddnWrFF_Octg&cad=rja

- opierać się na współpracy instytucji, organizacji i przedsiębiorstw trzech sektorów, a najpełniejszą formą współpracy jest partnerstwo,
- nie poddawać się hegemonii urzędników publicznych i nie być uzależnionym od konsultantów - opierać się na lokalnej wiedzy i umiejętnościach, co wymaga stałego budowania potencjału społeczności tzw. kapitału społecznego i innowacyjnych umiejętności zarządzania,
- być rozwojem wielowymiarowym - dotyczyć tworzenia nowych miejsc pracy, spraw socjalnych, budowy i poprawy infrastruktury społecznej, drogowej, technicznej czy ochrony środowiska, a także rozwoju osobistego mieszkańców,
- uwzględniać monitoring i ewaluację sposobów wydawania środków,
- opierać się głównie o przedsiębiorczość i lokalne zasoby, choć czasem będzie wymagać interwencji w obszarach restrukturyzowanych i zaniedbanych”.

Reasumując powyższe wszelkie działania mające prowadzić do rozwoju obszarów wiejskich powinny być oparte o zasadę zrównoważonego rozwoju, uwzględniać czynnik ludzki, lokalne zasoby, opierać się na działaniach strategicznych wraz z monitorowaniem założonych w planach efektów oraz uwzględniać rozwój lokalny w kontekście ponadlokalnym. Wszystko to powinno mieć na celu pobudzenie czynników endogenicznych do wzrostu w układzie terytorialnym.

Rozdział 3. Finansowanie rozwoju obszarów wiejskich ze środków Unii Europejskiej

3.1. Zasady finansowania obszarów wiejskich z funduszy strukturalnych

Środki finansowe, które są przeznaczane na rozwój obszarów wiejskich z funduszy unijnych mają sprzyjać przede wszystkim „poprawie konkurencyjności rolnictwa i leśnictwa, ochronie środowiska naturalnego i terenów wiejskich, poprawie warunków życia i różnicowaniu gospodarki wiejskiej oraz wspierać inicjatywy lokalne w zakresie rozwoju obszarów wiejskich”²⁸. Fundusze przeznaczone dla Polski w okresie programowania 2007-2013 przedstawiają się następująco (w euro):²⁹

- *Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego – 35 mld,*
- *Europejski Fundusz Społeczny – 10 mld,*
- *Fundusz Spójności – 22 mld,*
- *Europejski Fundusz Rybacki – 0,7 mld,*
- *Europejski Fundusz Rolny Gwarancji – 13,5 mld,*
- *Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich – 13,3 mld.*

Przy wykorzystaniu środków z funduszy strukturalnych konieczne jest przestrzeganie kilku ważnych zasad - ich charakterystykę zawarto w poniższej tabeli.

Tabela 3. Zasady wykorzystywania funduszy strukturalnych

Zasada	Charakterystyka
Zasada pomocniczości (subsydiarności)	Polityka strukturalna Unii Europejskiej jest tylko uzupełnieniem działań podejmowanych na poziomie lokalnym, regionalnym lub krajowym. W dziedzinach, które nie podlegają jej wyłącznej właściwości, Unia podejmuje działania jedynie wtedy, gdy cele danego działania nie mogą być zrealizowane przez państwo członkowskie
Zasada koncentracji	Środki wydatkowane z funduszy strukturalnych powinny zostać skierowane przede wszystkim do regionów najslabiej rozwiniętych w najmniej rozwiniętych krajach. Ponadto powinny być one przeznaczane na ograniczoną liczbę celów.
Zasada partnerstwa	Istnieje ścisła współpraca między Komisją Europejską a władzami wszystkich szczebli krajów członkowskich oraz upoważnionymi instytucjami na wszystkich etapach związanych z realizacją finansowania (przygotowanie programów, ocena ich zawartości, realizacja, monitorowanie i ocena wykonania).
Zasada programowania	Implikuje konieczność tworzenia programów wieloletnich, które byłyby współfinansowane ze środków funduszy. Programy te powinny być powiązane z

²⁸ Możliwości finansowania w ramach wspólnej polityki rolnej, http://ec.europa.eu/agriculture/grants/index_pl.htm

²⁹ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013, Stan realizacji Programu wg danych z dnia 31.10.2011 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Wydział Monitorowania i Sprawozdawczości, s. 4

	realizowanymi przez dany kraj narodowymi planami inwestycyjnymi. Dofinansowaniu z funduszy powinny podlegać tylko kompleksowe, zintegrowane programy rozwoju regionalnego.
Zasada uzupełniającego charakteru finansowania-	Pomoc udzielana z funduszy może mieć tylko uzupełniający charakter do własnych działań, podejmowanych przez kraj członkowski i nie może ona tych działań zastępować. Finansowanie to pozwala osiągnąć swego rodzaju wartość dodaną.
Zasada efektywności	Środki pochodzące z funduszy strukturalnych muszą być wykorzystane efektywnie i zgodnie z przeznaczeniem. Całkowitą odpowiedzialność za to ponoszą władze krajów członkowskich. Powinny więc one czuwać nad właściwą realizacją programów dofinansowanych ze środków wspólnotowych. Komisja Europejska dokonuje oceny ex post, biorąc pod uwagę cele, jakie przyświecały danemu programowi oraz osiągnięte rezultaty.

Źródło: opracowano na podstawie: B. Bernaś (red.), *Finanse Unii Europejskiej*, Wyd. AE, Wrocław 2005, s. 201

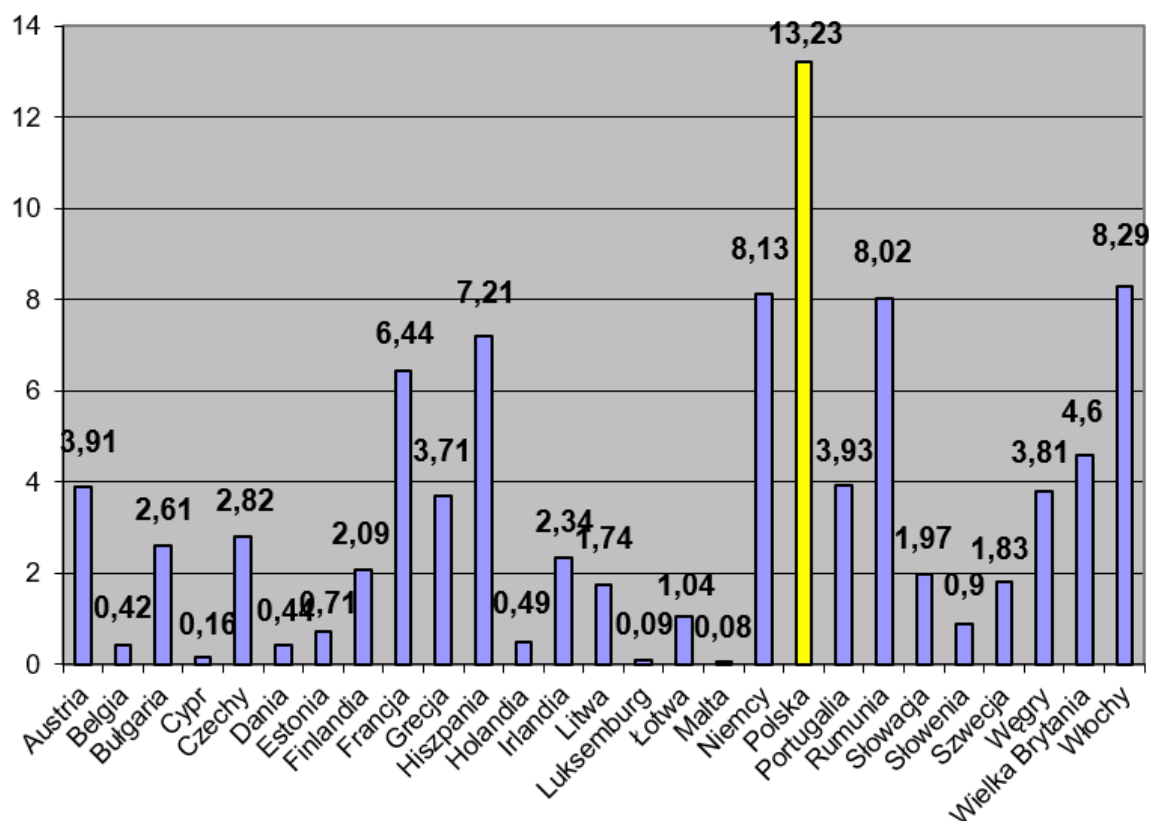
3.2. Fundusze na rozwój obszarów wiejskich

Instrumentem o fundamentalnym znaczeniu dla rozwoju obszarów wiejskich jest Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Jest on „instrumentem Wspólnej Polityki Rolnej UE, ukierunkowanym na wsparcie regionów krajów członkowskich o strukturze typowo rolniczej. Z puli środków EFRROW finansowane są projekty, mające na celu zrównoważony rozwój sektorów rolnictwa i leśnictwa, poprawę konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej, wzrost zatrudnienia i rozwój przedsiębiorczości, poprawę stanu środowiska, rozwój turystyki, rozbudowę infrastruktury, ułatwienie dostępu do usług oraz podniesienie jakości życia na terenach wiejskich”³⁰. Jak każdy fundusz, również i ten posiada swoją misję. „Misją EFRROW jest przyczynianie się do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na terytorium całej Wspólnoty, uzupełniając polityki wsparcia rynków i dochodów w ramach WPR, polityki spójności i wspólną politykę rybołówstwa”³¹.

Jeśli chodzi o rozwój obszarów wiejskich w okresie programowania 2007-2013, to Polska jest obecnie największym beneficjentem EFRROW – rysunek poniżej.

³⁰ Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich, http://ec.europa.eu/polska/possibilities_for_funding/funds/efrow/index_pl.htm

³¹ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013, Stan realizacji Programu wg danych z dnia 31.10.2011 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Wydział Monitorowania i Sprawozdawczości, s. 6

Rysunek 4. Środki EFRROW przeznaczone na rozwój obszarów wiejskich w latach 2007-2013 (mld euro)

Źródło: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013, Stan realizacji Programu wg danych z dnia 31.10.2011 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Wydział Monitorowania i Sprawozdawczości, s. 7

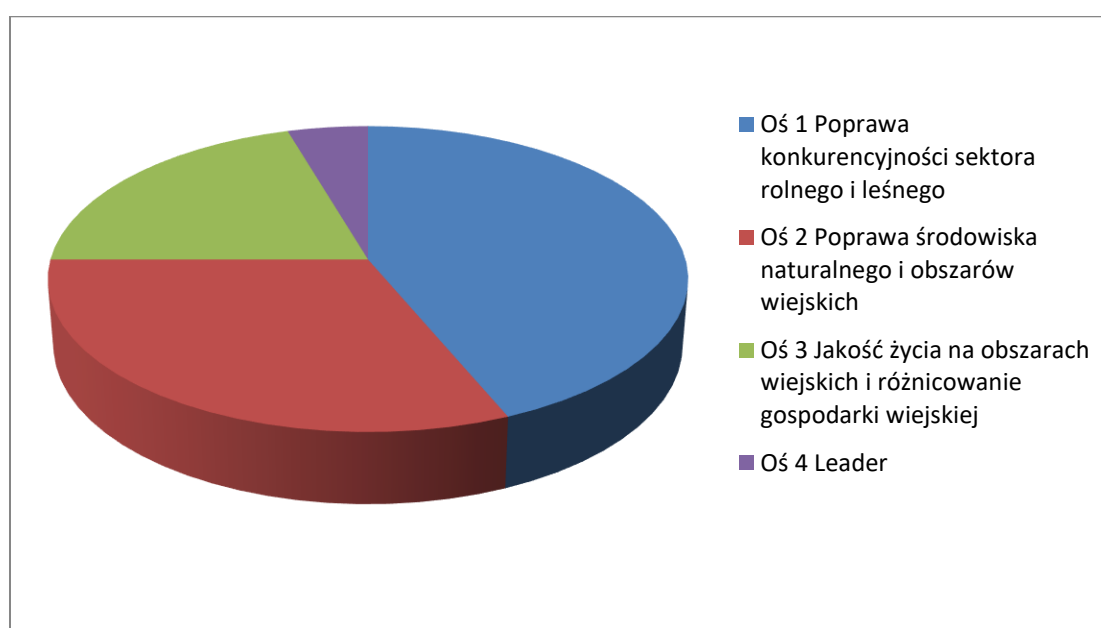
Na poziomie krajowym głównym dokumentem określającym praktyczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich jest obecnie Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007-2013. Środki EFRROW przeznaczone dla Polski dostępne są właśnie w ramach PROW. Budżet PRW w podziale na osie przedstawiono poniżej.

Tabela 4. Budżet PROW w podziale na osie – okres programowania 2007-2013

Oś	Wydatki publiczne	
	mln euro	%
Oś 1 Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego	7 486,2	42,98
Oś 2 Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich	5 377,1	30,87
Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej	3 500,0	20,09

Oś 4 <i>Leader</i>	787,5	4,52
Pomoc Techniczna	266,6	1,53
Razem	17 417,4	

Źródło: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013, Stan realizacji Programu wg danych z dnia 31.10.2011 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich Wydział Monitorowania i Sprawozdawczości, s. 9

Rysunek 5. Budżet PROW w podziale na osie – okres programowania 2007-2013 - znaczenie poszczególnych osi w budżecie

Źródło: opracowanie własne

Jak widać z danych przedstawionych w tabeli i na rysunku najczęściej środków pochłaniają - Oś 1 *Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego* - 42,98% środków oraz Oś 2 *Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich* - 30,8% środków. Spore znaczenie ma również Oś 3 *Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej*, w ramach której uruchomiono 20,09% środków. Oś 4 *Leader* oraz Pomoc Techniczna mają marginalne znaczenie pochłaniając odpowiednio 4,52% i 1,53% budżetu.

Rozdział 4. Rozwój obszarów wiejskich a Polityka Spójności w latach 2006-2013 oraz 2014-2020

4.1. Cele Polityki Regionalnej i Wspólnej Polityce Rolnej

Rozwój obszarów wiejskich, a w szczególności rozwój zrównoważony, jest przedmiotem zainteresowania zarówno Wspólnej Polityki Rolnej UE jak i Polityki Spójności. Rozwój obszarów wiejskich stanowi tzw. drugi filar wspólnej polityki rolnej³². Pojęciem tym określa się strukturalne wsparcie finansowe UE dla rolnictwa³³. W zakresie zainteresowań Polityki Spójności również znajduje się rozwój obszarów wiejskich, na co szczególnie zwraca się uwagę zwłaszcza w ostatnich latach. Relacje celów polityki regionalnej i reform we wspólnej polityce rolnej pokazuje poniższa tabela.

Tabela 5. Cele Polityki Regionalnej a reformy i cele we Wspólnej Polityce Rolnej

Cele polityki regionalnej	Założenia Wspólnej Polityki Rolnej
1988-1992	1985-1990
• Cel 1 - wspieranie rozwoju i dostosowanie strukturalne regionów słabo rozwiniętych (zacofanych); • Cel 2 - restrukturyzacja regionów, regionów przygranicznych lub części regionów, które są dotknięte upadkiem przemysłu • Cel 3 - zwalczanie długotrwałego bezrobocia • Cel 4 - pomoc w zatrudnieniu ludziom młodym • Cel 5 - reformy Wspólnej Polityki Rolnej 5a) przystosowanie struktury produkcji, 5b) pobudzanie rozwoju obszarów rolniczych.	• Stopniowe obniżenie realnego poziomu cen ustalonych przez organy Wspólnoty na kolejne kampanie rolnicze. Ceny części artykułów nadwyżkowych obniżono również w ujęciu nominalnym. • Wprowadzenie tzw. Stabilizatorów rolniczych, polegających na określeniu pułapu produkcji na dany produkt (progu gwarancji), po przekroczeniu którego gwarancje państwa ulegają automatycznie ograniczeniu, a koszt zbytu nadwyżek obciąża producenta (zasada współodpowiedzialności). • Zaostrzenie wymogów co do jakości towarów przyjmowanych do skupu interwencyjnego oraz wprowadzenie limitów gwarantowanych interwencji. • Ograniczenie rocznej stopy wzrostu wydatków na finansowanie wspólnej organizacji rynków.
•	•
Reforma polityki rynkowej tworzy działania z zakresu polityki strukturalnej. W 1989 r. rozpoczęła się realizacja reformy Funduszy Strukturalnych. Sekcja Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnictwa została włączona do Wspólnych Funduszy Strukturalnych, co zintegrowało politykę strukturalną prowadzoną w rolnictwie z innymi politykami strukturalnymi w tym polityką regionalną. Zdefiniowano cele polityki strukturalnej, wśród których znalazły się problemy WPR.	

³² B. Wieliczko, Polityka Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2006, passim

³³ Ibidem

1994-1999

Cel 1, 2 i 5 jak w poprzednim okresie. Cel 3 połączono z 4 z poprzedniego okresu programowania.

- Cel 1 – rozwój i strukturalne dostosowanie regionów zacofanych,
- Cel 2 – konwersja regionów dotkniętych regresją przemysłu,
- Cel 3 – zwalczanie długookresowego bezrobocia oraz ułatwianie młodzieży dostępu do rynku pracy,
- Cel 4 – przystosowanie siły roboczej do zmian w systemie produkcji,
- Cel 5 – wspieranie rozwój obszarów wiejskich:
 - a) - wspieranie obszarów rolniczych,
 - b) - ułatwianie rozwoju i dostosowywanie strukturalne obszarów wiejskich.
- Cel 6 – wspieranie regionów z bardzo niską gęstością zaludnienia (dodany po negocjacjach akcesyjnych Finlandii i Szwecji w 1994 r.)

2000-2006

- Cel 1 – wsparcie regionów zapóźnionych w rozwoju,
- Cel 2 – odbudowa terenów silnie uzależnionych od upadających gałęzi gospodarki,
- Cel 3 – modernizacja rynku pracy.

2007-2013

- Cel 1 – konwergencja,
- Cel 2 – konkurencyjność regionalna i zatrudnienie,
- Cel 3 – europejska współpraca terytorialna.

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu.

Jak widać z powyższej tabeli polityka regionalna (spójności) obejmuje część zagadnień i celów znajdujących się w polu zainteresowania Wspólnej Polityki Rolnej. Od roku 1989 polityki te mają wspólne fundusze, co jeszcze bardziej zbliża je do siebie. W tym kontekście można powiedzieć, że rozwój obszarów wiejskich znalazł się w jednym z pól zainteresowania polityki spójności. Warto w tym miejscu zastanowić się, jakie zmiany w polityce spójności będą miały miejsce w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich w następnym okresie programowania, tj. w latach 2014-2020. W poniższej tabeli zastawiono cele Polityki Spójności z celami rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 oraz 2014-2020.

Tabela 6. Cele Polityki Spójności a cele rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 oraz 2014-2020

Polityka spójności - cele i środki ich realizacji	Rozwój obszarów wiejskich - cele
2007-2013	
• konwergencja –wspieranie wzrostu i tworzenia nowych miejsc pracy w najmniej rozwiniętych państwach i regionach; interwencja obejmuje regiony poziomu NUTS II o PKB per capita mniejszym niż 75% średniej wspólnotowej (UE 27); • regionalna konkurencyjność i zatrudnienie –na ten cel przeznaczają się 18% środków na politykę	• wspieranie wzrostu gospodarczego i tworzenie miejsc pracy na terenach wiejskich (zgodnie z założeniami Strategii Lizbońskiej), • wspieranie zrównoważonego rozwoju - zgodnie z celami sformułowanymi na szczycie w Goteborgu

Przykładowa praca licencjacka

spójności. W ramach tego celu przewidziane są dwa podstawowe priorytety:

- wspieranie zmian regionalnych w regionach nie kwalifikujących się do uzyskiwania pomocy w ramach celu konwergencja ze względu na przekroczenie 75% PKB per capita,
- wspieranie zmian na rynkach pracy, finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego,
- europejska współpraca terytorialna –wspieranie terytorialnej konkurencyjności, promowanie harmonijnego i zrównoważonego rozwoju terytorium UE

2014-2020 (przewidywane, w trakcie dyskusji)

Polityka spójności - cele

- Cel 1 rozwój (obecne cele 1 i 2)
 - Cel 2 - współpraca terytorialna (obecny cel 3)
- Zwiększenie środków dla regionów i skoncentrowanie się na programach na rzecz wzrostu i zatrudnienia.

Rozwój obszarów wiejskich - cele

We wniosku legislacyjnym Komisja wymienia trzy podstawowe cele wsparcia w ramach II filaru, odpowiadające priorytetom strategii „Europa 2020”:

- konkurencyjność rolnictwa,
- zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi,
- zrównoważony terytorialnie rozwój obszarów wiejskich.

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z powyższego, cele Polityki Spójności mają bezpośrednie przełożenie na cele rozwoju obszarów wiejskich. Należy pamiętać, że rozwój obszarów wiejskich nie jest jedynie domeną polityki spójności, ale też wspólnej polityki rolnej, tyle, że obszar ich zainteresowania w wielu dziedzinach pokrywa się. Analizując strukturę wydatków na rozwój obszarów wiejskich UE widać przewagę tych związanych z modernizacją i poprawą konkurencyjności sektora rolnego. „Intencją, celem działań rolno środowiskowych jest potrzeba kompensowania rolnikom wyższych kosztów produkcji wynikających z nakładów poniesionych na ochronę środowiska lub rekompensata utraconych korzyści w regionach o mniej sprzyjających dla rolnictwa, warunkach naturalnych. [...] Wśród instrumentów polityki rozwoju obszarów wiejskich dominują działania w ramach osi 2 i 1, najbardziej „rolniczych” w porównaniu z pozarolniczą osi 3.”³⁴

³⁴ Ocena komplementarności działań Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich, redaktor naukowy prof. dr hab. Irena Jędrzejczyk, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, s. 28

4.2. Zmiany i rekomendacje

W kontekście powyższych rozważań nie dziwi zatem, że na okres po 2013 roku w odniesieniu do polityki rozwoju obszarów wiejskich planowane są zmiany. Postuluje się, że reformy WPR powinny zmierzać w kierunku osiągnięcia równowagi pomiędzy instrumentami wspierania dochodów rolników i interwencji na rynku w powiązaniu z działaniami na rzecz obszarów wiejskich w tym poprawę konkurencyjności rolnictwa i sektora żywnościowego oraz dbanie o wiejski krajobraz³⁵.

Pamiętać należy, że obszary wiejskie to nie tylko rolnictwo. Duża część ludności zamieszkałej na terenach poza miastem nie utrzymuje się z rolnictwa i z tego względu duża część działań znajdzie się w obszarze zainteresowania nie WPR, a polityki spójności.

Polityka spójności na ten okres jest w fazie projektowej. Stosunkowo niedawno, bo 6 października 2011 r. Komisja Europejska przedstawiła dla niej pakiet legislacyjny na lata 2014-2020, który obejmuje następujące projekty rozporządzeń³⁶:

1. rozporządzenie podstawowe, ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS), Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybołówstwa (EFRM),

2. rozporządzenie dot. Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR),

3. rozporządzenie dot. Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS),

4. rozporządzenie dot. Funduszu Spójności,

5. rozporządzenie dot. Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT),

6. rozporządzenie dot. Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnej (EUWT).

Pakiet legislacyjny na celu wspieranie wzrostu gospodarczego i zatrudnienia w Europie poprzez ukierunkowanie inwestycji UE na realizację unijnej strategii na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia, co jest wdrożeniem w życie strategii „Europa 2020”. Główne założenia Polityki Spójności na ten okres określono bowiem już też nieco wcześniej - w Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu

³⁵ Ibidem

³⁶ Ministerstwo Rozwoju Regionalnego,
http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/prezydencja/ps2014/strony/ps_2014.aspx?M=T

społecznemu „Europa 2020”³⁷. Rozwój w tym okresie ma opierać się na następujących założeniach³⁸:

- ma to być rozwój inteligentny, a więc rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- podstawą będzie rozwój zrównoważony polegający na wspieraniu gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku oraz bardziej konkurencyjnej;
- rozwój ma sprzyjać włączeniu społecznemu, co oznacza wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną.

Określono tam też cele dla zrównoważonego rozwoju. Jak można przeczytać w komunikacie Komisji, „Zrównoważony rozwój oznacza budowanie zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów, wykorzystując do tego pierwszoplanową pozycję Europy w wyścigu do nowych procesów i technologii, w tym technologii przyjaznych środowisku, przyspieszając wprowadzanie inteligentnych sieci opartych na technologiach ICT, wykorzystując możliwości sieci obejmujących całą UE, a także wzmacniając przewagę konkurencyjną europejskiego biznesu, szczególnie sektora produkcji i MŚP, oraz pomagając klientom docenić wartość efektywnego korzystania z zasobów.”³⁹ Jak widać ponownie zwrócono uwagę na aspekty ekologiczne, rozwój nowych technologii, efektywne korzystanie z zasobów, co nie jest elementem nowym. Na uwagę zasługuje podkreślenie konieczności zwiększenia konkurencyjności biznesu europejskiego jako całości. We wcześniejszych latach również podejmowano kwestie konkurencyjności, tutaj jednak zwraca się uwagę na spójność wszystkich elementów jakie tworzą rozwój zrównoważony. Cele te rozpisano w strategii na konkretne działania (tabela poniżej).

³⁷ Komunikat Komisji. „Europa 2020”. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, *passim*

³⁸ A. Babuchowski, Przewidywane kierunki badań rolnych i ich finansowanie w UE w latach 2014-2020, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2011, s. 3

³⁹ Ibidem, s. 16

Tabela 7. Cele zrównoważonego rozwoju na lata 2014-2020, a działania, jakie musi podjąć Europa

Działanie	Charakterystyka
Konkurencyjność	W obliczu ogromnej presji konkurencyjnej na rynkach eksportowych w odniesieniu do coraz większej liczby surowców UE musi stać się bardziej konkurencyjna względem swoich głównych partnerów handlowych poprzez zwiększenie wydajności. Należy zająć się kwestią względnej konkurencyjności w strefie euro i w całej UE. Unia zwykle przodowała pod względem rozwiązań ekologicznych, teraz jednak jej pozycji zagrażają istotni konkurenci, jak Chiny i Ameryka Północna. UE powinna utrzymać prowadzenie na rynku technologii przyjaznych środowisku, co zapewni efektywne korzystanie z zasobów w całej gospodarce, a jednocześnie powinna usuwać przeszkody w działaniu najważniejszych infrastruktur sieciowych, zwiększając w ten sposób konkurencyjność przemysłu UE.
Przeciwdziałanie zmianom klimatu	Aby osiągnąć cele w obszarze klimatu, należy w najbliższym dziesięcioleciu ograniczać emisję gazów cieplarnianych znacznie szybciej niż w poprzednim, a także w pełni wykorzystywać możliwości nowych technologii, takich jak wychwytywanie dwutlenku węgla i sekwestracja.
Czysta i efektywna energia	Osiągnięcie celów w zakresie energii pozwoliłoby zaoszczędzić do 2020 r. 60 mld EUR na imporcie ropy naftowej i gazu. Oszczędności nie tylko finansowe ale też bezpieczeństwo energetyczne. Dalsza integracja europejskiego rynku energii może przynieść dodatkowe 0,6% do 0,8% PKB. Dzięki osiągnięciu celu UE mówiącego o 20% energii ze źródeł odnawialnych można stworzyć w UE ponad 600 000 miejsc pracy. Jeśli dodać do tego cel dotyczący 20% efektywności energetycznej, można mówić już o milionie nowych miejsc pracy.

Źródło: opracowano na podstawie dokumentu: *Komunikat Komisji. „Europa 2020”. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela, 3.3.2010 KOM (2010) 2020 wersja ostateczna, s. 18.

Jak widać z powyższego, cele dotyczące rozwoju zrównoważonego można odnieść także do obszarów wiejskich. Są to bowiem cele ogólne, które nie dzielą Europy na miejską i wiejską, a zakładają priorytetowe działania w trzech obszarach. Pierwszy z nich to konkurencyjność – w przypadku obszarów wiejskich należy zwrócić uwagę na kwestie technologii przyjaznej środowisku, co jest w Europie realizowane na dość wysokim poziomie, ale także na konkurencję ze strony producentów z Chin i Ameryki Południowej. Można zatem przewidywać, że zostaną wypracowane odpowiednie instrumenty dla realizacji tego celu.

W zakresie przeciwdziałania zmianom klimatycznym oraz celów energetycznych obszary wiejskie również są ważnym elementem. Największymi truciicielami są co prawda miasta i przemysł, jednak to obszary wiejskie mogą odegrać kluczową rolę w przeciwdziałaniu tymże zmianom⁴⁰. Działania takie jak rozwój alternatywnych form pozyskiwania energii

⁴⁰ Komisja Europejska, Przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. Unia Europejska jako lider, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2008, *passim*

(biopaliwa, biomasa), zalesianie nieużytków rolnych, tworzenie stref o szczególnych walorach przyrodniczych itp. mogą odnieść pozytywny skutek dla rozwoju obszarów wiejskich (na przykład duże gospodarstwa rolne wykorzystujące biopaliwa czy biomasę byłyby bardziej konkurencyjne dzięki niezależności od cen na rynku energii, z kolei działania związane z zalesianiem czy tworzeniem stref o szczególnych walorach krajobrazowych mogą przyczyniać się do rozwoju turystyki wiejskiej).

Pakiet legislacyjny dotyczący Polityki Spójności na lata 2014-2020 przewiduje bardziej zintegrowane podejście, a więc uproszczenie i harmonizację przepisów dotyczących poszczególnych funduszy. Duże zmiany przewidziano dla obszaru rozwoju obszarów wiejskich oraz polityki morskiej i rybołówstwa. Powstać ma też jeden zbiór przepisów dla pięciu różnych funduszy. Powinno to spowodować, że różne fundusze będą służyć spójnym celom i wzmacniać wzajemnie swój wpływ, co jeszcze bardziej zintegruje politykę spójności z polityką rozwoju obszarów wiejskich⁴¹.

Z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich ważne jest, że pakiet legislacyjny na lata 2014-2020 zwiększy inwestycje społeczne. Jest to bardzo istotne, gdyż wieś to nie tylko rolnictwo. Nastąpi to dzięki uzupełnieniu i wzmocnieniu Europejskiego Funduszu Społecznego przez Europejski Fundusz Dostosowania do Globalizacji oraz nowy Program na rzecz przemian i innowacji społecznych. Powinno to dać obywatelom nowoczesne narzędzia umożliwiające sprostanie przyszłym wyzwaniom rynku pracy, również na obszarach wiejskich.

⁴¹ Prezentacja pakietu legislacyjnego dotyczącego polityki spójności 2014-2020, <http://www.eurofundsnews.pl/content/view/15457/289/>

Rozdział 5. Wykorzystanie środków finansowych w ramach programów UE dedykowanych dla obszarów wiejskich przez rolników i przedsiębiorców w badaniach własnych

5.1. Metodologiczne podstawy badań

Celem głównym pracy jest identyfikacja determinant rozwoju obszarów wiejskich oraz ocena stopnia i sposobu wykorzystania środków finansowych w ramach programów UE dedykowanych obszarom wiejskim przez rolników i przedsiębiorców w latach 2007–2013. Cel ten rozpisano następnie na cele szczegółowe, które sformułowano następująco:

1. *Przedstawienie teoretycznych podstaw rozwoju obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju lokalnego i rozwoju zrównoważonego.*
2. *Określenie kluczowych determinantów rozwoju obszarów wiejskich, obejmujących czynniki społeczne, gospodarcze, środowiskowe i infrastrukturalne.*
3. *Przeanalizowanie zasad finansowania rozwoju obszarów wiejskich ze środków UE, w szczególności w ramach programów obowiązujących w perspektywie 2007–2013.*
4. *Ocena poziomu wykorzystania środków unijnych przez rolników i przedsiębiorców na wybranym obszarze oraz zidentyfikowanie barier i czynników ułatwiających aplikowanie o środki.*

W pracy przyjęto następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza główna (H₀):

Wykorzystanie środków finansowych w ramach programów UE w latach 2007–2013 miało istotny wpływ na rozwój obszarów wiejskich oraz przyczyniło się do modernizacji gospodarstw rolnych i wzrostu aktywności przedsiębiorców.

Postawiono też trzy hipotezy szczegółowe:

H1: Determinanty społeczne (wykształcenie, kompetencje cyfrowe, aktywność społeczna) istotnie wpływają na poziom wykorzystania środków unijnych przez mieszkańców wsi.

H2: Najczęściej wykorzystywanymi środkami w perspektywie 2007–2013 były te dotyczące modernizacji gospodarstw i rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej.

H3: Głównymi barierami w pozyskiwaniu środków były skomplikowane procedury administracyjne i brak wiedzy o możliwościach finansowania.

Celem badania było rozwiązanie **problemu badawczego**, który sformułowano następująco: *czy środki finansowe na rozwój obszarów wiejskich pochodzące z funduszy Unii Europejskiej są wykorzystywane efektywnie zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju przyczyniając się do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich?*

W poniższej pracy posłużono się kilkoma metodami badawczymi. Były to: analiza literatury przedmiotu oraz innych źródeł informacji naukowej, analiza aktów prawnych, a także ankieta.

Jeśli chodzi o analizę literatury i innych źródeł, całość wykorzystanego w pracy piśmiennictwa można podzielić na:

- literaturę wprowadzającą i uzupełniającą (podręczniki akademickie, encyklopedie, normy itp.),
- publikacje naukowe podające bezpośrednio wyniki badań naukowych, będące typowymi dokumentami źródłowymi,
- wykazy publikacji z określonych dyscyplin naukowych (informatory i przeglądy bibliograficzne).

Kolejną z metod badawczych była ankieta. Kwestionariusz został wcześniej opracowany i zweryfikowany wstępnie pod kątem zrozumiałości dla respondentów. Badanie zostało przeprowadzone w formie ankiet papierowych, rozdanych bezpośrednio respondentom, przy czym nie byli oni instruowani jak wypełnić kwestionariusz. Badani byli zarówno mężczyźni jak i kobiety prowadzący oraz nieprowadzący działalność gospodarczą, o różnym poziomie i profilu wykształcenia. Badania wykonano w latach 2012-2014 na próbie 172 osób na terenie województwa dolnośląskiego.

5.2. Charakterystyka próby badawczej

Początkowo udało się pozyskać ponad 200 wypełnionych kwestionariuszy, jednak część respondentów pochodziła spoza województwa dolnośląskiego lub nie zamieszkała na obszarach wiejskich, przez co ankiety zostały odrzucone. Po tej selekcji pozostały 172 poprawnie wypełnione kwestionariusze.

Pod względem płci próba nie była zrównoważona, większość stanowiły kobiety – prawie 66% badanych. Jest to skorelowane ze sposobem zbierania danych i z wykształceniem respondentów. Kobiety w próbie okazały się lepiej wykształcone od mężczyzn i bardziej

obeznane z obsługą sprzętu komputerowego. Rozkład próby według płci przedstawiono poniżej.

Tabela 8. Respondenci według płci – rozkład ilościowy odpowiedzi

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
kobieta	65,70%	113
mężczyzna	34,30%	59

Źródło: opracowanie własne

Jeśli chodzi o wiek respondentów, w próbie znalazły się osoby między 18 a 60 rokiem życia. Największy udział miały tu osoby młode, gdyż to one najchętniej korzystają z Internetu i tym sposobem były najbardziej skłonne do wypełnienia ankiety internetowej. Tak więc 38% próby stanowiły osoby w wieku 18-25 lat, a blisko 31% w wieku 26-35 lat. Niespełna 13% to osoby w wieku 36-45 lat. Na uwagę zasługuje fakt, że aż 18% to respondenci po 45 roku życia (najstarszy miał 60 lat). Okazuje się tu, że takie osoby chętnie korzystają z Internetu, zwłaszcza jeśli są wykształcone. Osoby z tego progu wiekowego często prowadzą też własne biznesy. Strukturę wiekową próby przedstawiono poniżej.

Tabela 9. Struktura wieku respondentów

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
18-25	38,37%	66
26-35	30,81%	53
36-45	12,79%	22
powyżej 45	18,02%	31

Źródło: opracowanie własne

Kolejne pytanie dotyczyło miejsca pochodzenia (urodzenia) respondentów. Nie należy mylić tego z miejscem zamieszkania (tego dotyczyło kolejne pytanie). Najliczniejszą grupę stanowiły osoby pochodzące z typowych obszarów wiejskich: 27% urodziło się w miejscowościach do 1 tys. mieszkańców, a 26% w miejscowościach 1-5 tys. mieszkańców. To ponad połowa badanych. Sporą grupę stanowiły osoby urodzone w miastach – szczególnie dużych – powyżej 100 mieszkańców - prawie 25%. W mniejszych miastach urodziło się odpowiednio niespełna 9% badanych – w miejscowościach 5-20 tys. mieszkańców oraz 5% w

miasteczkach od 20 - 50 tys. mieszkańców. Osoby te z różnych przyczyn przeniosły się na obszary wiejskie.

Tabela 10. Struktura pochodzenia respondentów

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
do 1 tys. mieszkańców	27,33%	47
1 - 5 tys. mieszkańców	26,16%	45
od 5 - 20 tys. mieszkańców	8,72%	15
od 20 - 50 tys. mieszkańców	5,23%	9
od 50 - 100 tys.	8,14%	14
powyżej 100 tys.	24,42%	42

Źródło: opracowanie własne

5.3. Analiza wyników badania

Pierwsze pytanie dotyczyło źródeł wiedzy o możliwościach wsparcia działalności ze środków UE. W tym pytaniu można było zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi. Najwięcej wskazań przypadło na Internet. Wiedzę o funduszach czerpie z niego ponad 66% badanych, a więc dwie trzecie. Znaczącą rolę odgrywają tu też media (telewizja, radio, gazety) – wskazał na nie co drugi respondent (50% wskazań). Znaczącą rolę odgrywa też reklama (ulotki, broszury, plakaty), wiedzę z niej czerpie prawie 35,5% badanych. Prawie co czwarty badany dowiaduje się o finansowaniu z UE od znajomych – na prywatne kontakty wskazało niespełna 24% respondentów. Pozostałe kanały docierania wiedzy przez zainteresowanych plasowały się na poziomie kilkunastu procent wskazań – widać to w zestawieniu wyników poniżej. Warto zwrócić uwagę na niski odsetek wskazań na źródła takie jak władze lokalne czy państwowe – nieco ponad 15 % oraz instytucje pośredniczące, konsultanci – niespełna 13%. Organy te powinny być głównym źródłem informacji o funduszach, tymczasem przegrywają z mało wiarygodną reklamą czy wiadomościami od znajomych (jak również z wieloma innymi źródłami). Słaby wynik wykazują także szkolenia, wykłady i seminaria, w których bez problemu i za darmo mogą uczestniczyć choćby studenci czy przedsiębiorcy, których nie brakowało w próbie. Dokładne zestawienie wyników przedstawiono poniżej.

Tabela 11. Struktura odpowiedzi na pytanie: „Z jakich źródeł czerpie Pani/Pan wiedzę o możliwościach wsparcia z UE?”

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
reklama (ulotki, broszury, plakaty)	35,47%	61
media (telewizja, radio, gazety)	50,00%	86
wykłady, szkolenia, seminaria	13,95%	24
prywatne kontakty	23,84%	41
Internet	66,28%	114
instytucje pośredniczące, konsultanci	12,79%	22
władze lokalne, państwowe	15,12%	26
inne	11,05%	19

Źródło: opracowanie własne

Kolejne pytanie dotyczyło samooceny własnej wiedzy na temat możliwości uzyskania dofinansowania działalności gospodarczej, działalności rolniczej lub możliwości szkoleń finansowanych z UE. Respondenci okazali się wobec siebie krytyczni. Prawie 52% uznało, że słabo się orientuje. Nieco ponad 27% uważa, że orientuje się w stopniu dostatecznym, a niecałe 10%, że dobrze. 11% wystawiło sobie ocenę niedostateczną. Rozkład odpowiedzi pokazano poniżej. Takie wyniki sugerują, że występuje pewien niedosyt wiedzy na temat funduszy i ich praktycznego zastosowania. W połączeniu ze źródłami, z których czerpią wiedzę zainteresowani można stwierdzić, że na poziomie władz lokalnych i instytucji pośredniczących występują problemy natury komunikacyjnej. Przekaz informacji o możliwościach dofinansowania nie dociera do adresatów w sposób poprawny. Podmioty te najprawdopodobniej nie dokładają należytych starań, aby te informacje trafiały do właściwych adresatów. Jednocześnie należy docenić badanych za obiektywną ocenę własnych niedoskonałości. Mają oni świadomość problemu i prawdopodobnie większość z nich chciałaby go rozwiązać, o czym świadczy poszukiwanie informacji w Internecie i w mediach.

Tabela 12. Struktura odpowiedzi na pytanie „Jak ocenia Pan/Pani swoją wiedzę na temat możliwości uzyskania dofinansowania działalności gospodarczej, działalności rolniczej lub możliwości szkoleń finansowanych z UE?”

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
dobrze się w tym orientuję	9,88%	17
orientuję się w stopniu dostatecznym	27,33%	47
słabo się orientuję	51,74%	89
moja wiedza na ten temat jest niedostateczna	11,05%	19

Źródło: opracowanie własne

W następnym pytaniu poproszono o zadeklarowanie się, czy respondenci korzystali z dofinansowania unijnego w ramach prowadzonej działalności gospodarczej, gospodarstwa rolnego lub jako osoba fizyczna. Mniej więcej co trzeci badany (31,4%) korzystał z takiego dofinansowania. To niewiele. Wynik ten jest związany jednak z tym, że duża część respondentów nie jest ani przedsiębiorcami, ani właścicielami gospodarstw rolnych, a jedynie zamieszkuje obszary wiejskie. Nie każdy badany miał zatem potrzebę z takiego dofinansowania korzystać. Wynik ten można również powiązać z samooceną badanych, dotyczącą wiedzy o możliwościach dofinansowania. Swoją wiedzę oceniali oni niezbyt dobrze, więc to także może być przyczyną niskiego odsetka korzystających z funduszy.

Tabela 13. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy kiedykolwiek korzystał/a Pan/Pani z dofinansowania unijnego w ramach prowadzonej działalności gospodarczej, gospodarstwa rolnego lub jako osoba fizyczna?”

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
tak	31,40%	54
nie	68,60%	118

Źródło: opracowanie własne

W kolejnym pytaniu osoby korzystające z dofinansowania poproszono o wskazanie w ramach jakiej działalności było to dofinansowanie. Osoby, które nie korzystały zaznaczały pole „nie korzystałem/łam”. Najwięcej badanych korzystało z programów unijnych jako osoby

fizyczne – np., w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki lub innych adresowanych do tej grupy. Niecałe 10% badanych skorzystało z dofinansowania w ramach pozarolniczej działalności gospodarczej. W ramach gospodarstwa rolnego skorzystało z dofinansowania niecałe 7% respondentów. Struktura wykorzystania dofinansowania pokrywa się zatem w dużej mierze z ustaleniami dotyczącymi cech demograficznych próby. Mimo zamieszkania na obszarach wiejskich niewiele z tych osób zajmuje się rolnictwem, stąd niewielkie wykorzystanie funduszy adresowanych do rolników (około 11% badanych). Działalność gospodarczą prowadzi również niewielki odsetek – niespełna 16% próby. Biorąc pod uwagę wykorzystanie dofinansowania przez rolników i przedsiębiorców przedstawia się ono następująco:

- 62,96 % przedsiębiorców korzystało z dofinansowania w ramach prowadzonej działalności gospodarczej;
- 57,14 % rolników korzystało z dofinansowania w ramach prowadzonego gospodarstwa rolnego⁴².

Jak zatem widać przedsiębiorcy korzystali z dofinansowania efektywniej niż rolnicy.

Ostatnie pytanie dotyczyło tego, co skłoniło respondentów do skorzystania z programów UE. Dotyczyło ono oczywiście tych, którzy skorzystali z takiego dofinansowania. Rozkład wyników przedstawiono poniżej.

Tabela 14. Czynniki decydujące o skorzystaniu z programów UE

Odpowiedź	%	Liczba odpowiedzi
informacja, że można dostać wsparcie na inwestycję	38,46%	20
możliwość modernizacji i rozwoju przedsiębiorstwa	7,69%	4
możliwość modernizacji i rozwoju gospodarstwa rolnego	11,54%	6
pokrycie znacznych części inwestycji przez UE	26,92%	14
krótki czas oczekiwania na zwrot kosztów inwestycji	0,00%	0
duża rozpiętość możliwości wykorzystania pieniędzy z funduszy UE	15,38%	8
inne	23,08%	12

Źródło: opracowanie własne

⁴² Procent korzystających wyliczony z liczby odpowiednio przedsiębiorców i rolników w próbie.

Chociaż we wcześniejszych pytaniach respondenci często podkreślali brak odpowiedniej wiedzy i dostępu do informacji, to czynnikiem, który skłonił ich do podjęcia tego działania była właśnie informacja, że można dostać wsparcie na inwestycję. Odpowiedziało tak 38,5% badanych. To dużo. Z drugiej jednak strony, wynik ten mógłby być dużo lepszy, jeśli przepływ informacji o możliwości dofinansowania byłby skuteczniejszy. Respondenci we wcześniejszych pytaniach podkreślali to wielokrotnie. Ważnym czynnikiem skłaniającym do skorzystania z funduszy okazało się też pokrycie znacznych części inwestycji przez UE. Zwróciło na to uwagę prawie 27% badanych. Duża rozpiętość możliwości wykorzystania pieniędzy z funduszy UE okazała się ważna dla 15% respondentów. Jeśli chodzi o inwestowanie w już posiadaną działalność i możliwość modernizacji i rozwoju przedsiębiorstwa lub gospodarstwa cenią to sobie raczej rolnicy niż przedsiębiorcy. Zaledwie niespełna badanych wśród 8% przedsiębiorców uznało ten czynnik za ważny, a 11,5% rolników. Na uwagę zasługuje fakt, że nikt nie wskazał na krótki czas oczekiwania na zwrot kosztów inwestycji. Świadczy to o tym, że czas oczekiwania na finansowanie stanowi poważny problem, gdyż nie należy do krótkich, przeciwnie, z racji systemu refinansowania jest on stosunkowo długi, a w tym czasie trzeba pokryć koszty inwestycji z jakiegoś źródła. Z tego zapewne względu osoby prowadzące działalność pozarolniczą są mniej skłonne do inwestowania w już posiadaną działalność, gdyż wiąże się to z większym ryzykiem niż w przypadku działalności rolniczej, gdzie ilość zmiennych pozostających poza kontrolą inwestora jest jednak mniejsza.

5.4. Podsumowanie i wnioski

Jeśli chodzi o zakres zmian, jakie postuluje się w najbliższych latach w zakresie Polityki Spójności (w odniesieniu również do rozwoju obszarów wiejskich) wskazuje się na trzy zasadnicze kwestie: „Potrzeba wytworzenia „masy krytycznej” pozwalającej na osiągnięcie pożądaných efektów społeczno- ekonomicznych, możliwość prowadzenia lepszego monitoringu i ewaluacji działań podejmowanych w ramach polityki spójności oraz widoczność efektów polityki spójności”⁴³.

Wskazuje się też, że Polityka Spójności powinna w większym stopniu skupiać się na realizowaniu celów, nie zaś na wydawaniu środków, jak to ma miejsce obecnie⁴⁴. Szczególnie

⁴³ Polityka Spójności oparta na wynikach, <http://pl2011.eu/content/polityka-spojnosci-oparta-na-wynikach-0>

⁴⁴ Ibidem

w przypadku obszarów wiejskich częstą barierą rozwojową jest wysoki stopień biurokratyzacji w pozyskiwaniu unijnych funduszy. Procedura rozliczania inwestycji opartej o takie finansowanie jest często na tyle skomplikowana, że wielu potencjalnych beneficjentów z niej rezygnuje w obawie przez konsekwencjami popełnienia błędów. Jest to przykład tego, że skupienie się na formalnych procedurach wydawania środków z funduszy staje się przeszkodą w realizacji rozwojowych inwestycji. Pamiętać bowiem należy, że przeciętny mieszkaniec wsi jest człowiekiem zwykle o nieco niższym poziomie wykształcenia niż inni przedsiębiorcy. Nie każdego natomiast stać na korzystanie z drogich usług biur pośredniczących w pozyskiwaniu funduszy.

Jak pokazały wyniki badania, wiele wskazuje, że środki na dofinansowanie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich mogą być wykorzystywane w sposób stymulujący pozytywne zmiany, jednak występują pewne bariery, które powodują, że wykorzystanie to mogłoby być lepsze i bardziej umożliwiający realną poprawę jakości życia na obszarach wiejskich. Wśród barier sprawnego korzystania ze wsparcia z UE respondenci wskazywali najczęściej czynniki takie jak: biurokracja, skomplikowane procedury składania wniosków oraz brak potrzebnej wiedzy o programach dofinansowania UE.

Kolejnym problemem omawianym w pracy było określenie sposobu wspierania rozwoju obszarów wiejskich, czy przyczynia się on do stymulowania zachowań przedsiębiorczych na badanych obszarach wiejskich, czy też jest raczej demotywujący. Nie da się jednoznacznie udzielić odpowiedzi na to pytanie. Z jednej bowiem strony fundusze są dostępne i jeśli komuś zależy, może je otrzymać na rozwijanie działań przedsiębiorczych. Respondenci, którzy korzystali z dofinansowania osiągnęli na tym polu całkiem dobre wyniki. Z drugiej jednak strony, badanie ukazało, że problemem jest brak odpowiedniego przepływu informacji w tym zakresie. Respondenci podkreślali, że brakuje im wiedzy o możliwości dofinansowania oraz że chcieliby tę wiedzę poszerzyć.

Zakończenie

Celem niniejszej pracy było rozpoznanie i uporządkowanie kluczowych determinant rozwoju obszarów wiejskich oraz ocena stopnia i sposobu wykorzystania środków finansowych dostępnych w ramach programów Unii Europejskiej przez rolników i przedsiębiorców w okresie programowania 2007–2013. Analiza teoretyczna i badania własne potwierdziły, że rozwój obszarów wiejskich jest procesem wielowymiarowym, silnie zależnym od warunków społecznych, gospodarczych, przestrzennych i instytucjonalnych, a efektywne pozyskiwanie i wykorzystywanie funduszy unijnych stanowi jeden z najistotniejszych czynników stymulujących ten rozwój.

W części teoretycznej pracy wykazano, że współczesne rozumienie rozwoju obszarów wiejskich wykracza poza sferę rolnictwa, obejmując takie aspekty jak jakość życia mieszkańców, dostępność infrastruktury technicznej i społecznej, dywersyfikacja działalności gospodarczej czy ochrona środowiska. Determinanty te tworzą komplementarny system, w którym szczególne znaczenie mają możliwości finansowe oraz aktywność lokalnych podmiotów – przede wszystkim rolników i przedsiębiorców.

W analizowanym okresie 2007–2013 polityka Unii Europejskiej oferowała szeroki wachlarz narzędzi wspierających obszary wiejskie, w szczególności poprzez Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) oraz wybrane instrumenty Polityki Spójności. Finansowanie obejmowało zarówno modernizację gospodarstw rolnych, wdrażanie innowacji, inwestycje w infrastrukturę, jak i rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej. Z przeprowadzonych badań własnych wynika, że środki te były postrzegane jako realna i dostępna szansa rozwojowa, choć poziom ich wykorzystania różnił się w zależności od rodzaju prowadzonej działalności, wiedzy beneficjentów oraz stopnia skomplikowania procedur aplikacyjnych.

Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że rolnicy najczęściej sięgali po środki na modernizację gospodarstw i poprawę konkurencyjności produkcji, natomiast przedsiębiorcy – na przedsięwzięcia związane z rozwojem działalności gospodarczej oraz tworzeniem nowych miejsc pracy. Respondenci podkreślali jednak, że jedną z głównych barier pozostawała złożoność dokumentacji oraz obawy związane z rozliczaniem projektów. Mimo to w zdecydowanej większości przypadków środki unijne przyczyniły się do wzrostu możliwości inwestycyjnych, poprawy warunków życia i zwiększenia aktywności ekonomicznej na obszarach wiejskich.

W świetle przeprowadzonej analizy można zatem uznać, że środki finansowe UE w znaczącym stopniu wsparły rozwój obszarów wiejskich w Polsce w perspektywie 2007–2013,

lecz efektywność ich wykorzystania była w dużej mierze zależna od determinacji i kompetencji samych beneficjentów oraz od jakości funkcjonowania lokalnych instytucji wdrażających programy. Uzyskane rezultaty potwierdzają również, że kapitał ludzki, dostęp do wiedzy, poziom przedsiębiorczości i umiejętność korzystania z instrumentów zewnętrznych stanowią kluczowe determinanty dalszego rozwoju wsi.

Podsumowując, wykorzystanie funduszy unijnych w analizowanym okresie należy ocenić pozytywnie – zarówno w kontekście wielkości absorpcji środków, jak i charakteru zrealizowanych inwestycji. Równocześnie wnioski z badań wskazują na konieczność dalszego upraszczania procedur, intensyfikacji doradztwa oraz zwiększania świadomości mieszkańców w zakresie możliwości rozwojowych, jakie oferują programy UE. W kolejnych okresach programowania działania te mogą przyczynić się do jeszcze pełniejszego wykorzystania dostępnych narzędzi oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich jako ważnego elementu zrównoważonego rozwoju kraju.

Spis ilustracji

Rysunki

Rysunek 1. Udział zatrudnienia w rolnictwie i poza rolnictwem na obszarach wiejskich w latach 1995-2007.....	12
Rysunek 2. Rozwój obszarów wiejskich a Polityka Spójności i WPR	13
Rysunek 3. Trójkąt rozwoju” Vaesken’a	16
Rysunek 4. Środki EFRROW przeznaczone na rozwój obszarów wiejskich w latach 2007-2013 (mld euro).....	20
Rysunek 5. Budżet PROW w podziale na osie – okres programowania 2007-2013 - znaczenie poszczególnych osi w budżecie.....	21

Tabele

Tabela 1. Zrównoważony rozwój według różnych źródeł	9
Tabela 2. Instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej i Polityki Spójności a rozwój obszarów wiejskich.....	13
Tabela 3. Zasady wykorzystywania funduszy strukturalnych	18
Tabela 4. Budżet PROW w podziale na osie – okres programowania 2007-2013	20
Tabela 5. Cele Polityki Regionalnej a reformy i cele we Wspólnej Polityce Rolnej	22
Tabela 6. Cele Polityki Spójności a cele rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 oraz 2014-2020	23
Tabela 7. Cele zrównoważonego rozwoju na lata 2014-2020, a działania, jakie musi podjąć Europa	27
Tabela 8. Respondenci według płci – rozkład ilościowy odpowiedzi	31
Tabela 9. Struktura wieku respondentów	31
Tabela 10. Struktura pochodzenia respondentów	32
Tabela 11. Struktura odpowiedzi na pytanie: „Z jakich źródeł czerpie Pani/Pan wiedzę o możliwościach wsparcia z UE?”	33
Tabela 12. Struktura odpowiedzi na pytanie „Jak ocenia Pan/Pani swoją wiedzę na temat możliwości uzyskania dofinansowania działalności gospodarczej, działalności rolniczej lub możliwości szkoleń finansowanych z UE?”	34

Tabela 13. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy kiedykolwiek korzystał/a Pan/Pani z dofinansowania unijnego w ramach prowadzonej działalności gospodarczej, gospodarstwa rolnego lub jako osoba fizyczna?”	34
--	----

Bibliografia

- 1) *Aghion Ph., Howitt P. W., Endogenous Growth Theory, Massachusetts Intitut of Technology, Massachusetts 1998,*
- 2) *Solow R.M., Growth Theory: An Exposition, Oxford University Press, Oxford 2000,*
- 3) *Babuchowski A., Przewidywane kierunki badań rolnych i ich finansowanie w UE w latach 2014-2020, Ministerstwo Rolnictwa I Rozwoju Wsi, Warszawa 2011,*
- 4) *Berdo J., Zrównoważony rozwój: w stronę życia w harmonii z przyrodą, Earth Conservation, Sopot 2006,*
- 5) *Blair J. P., Local Economic Development: Analysis and Practice, Sage Publications, London,*
- 6) *Business and economic development in Central and Eastern Europe: implications for economic integration into wider Europe: proceedings of the international conference, red. W. Karaszewski, J. W. Wiśniewski, M. Zarębski UMK Toruń , 1999;*
- 7) *Churski P., Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej. W: (red.) Ciok S., Ilnicki D., Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Regionalny wymiar integracji europejskiej. t. VIII/1. Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego. Uniwersytet Wrocławski. Wrocław 2004,*
- 8) *Creating an economic development action plan: a guide for development professionals, T. Lyons, R. E. Hamlin. - Praeger, New York 1991,*
- 9) *Dylematy rozwoju lokalnego i regionalnego na początku XXI wieku, red. nauk. S. Korenik, A. Dybała Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2010,*
- 10) *Fund for Social Investments in Local Development, za K. Kwatera, KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, dostęp: http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=rozw%C3%B3j%20lokalny&source=web&cd=2&ved=0CDAQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.pomorskie.eu%2Fres%2Fdpr%2FKSOW%2Fdokumenty%2Fksow_krzysztof_kwatera.ppt&ei=mYXSTvH3L8vssgbVvoTFBQ&usg=AFQjCNEOMqzEghruKunj_LQf8V-MMMr_Qw&sig2=Jh-UR9ECZFddnWrFF_Octg&cad=rja*
- 11) *Hart M., i Murray M., Local Development in Nothern Ireland - The Way Forward: A Background Paper2000, za K. Kwatera, KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich*

efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, dostęp:

http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=rozw%C3%B3j%20lokalny&source=web&cd=2&ved=0CDAQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.pomorskie.eu%2Fres%2Fdpr%2F%2FKSOW%2Fdokumenty%2Fksow_krzysztof_kwatera.ppt&ei=mYXSTvH3L8vssgbVvoTFBQ&usg=AFQjCNEOMqzEghruKunj_LQf8V-MMMr_Qw&sig2=Jh-UR9ECZFddnWrFF_Octg&cad=rja

- 12) Janecki R., Krawiec S., Sierpiński G., *Publiczny transport zbiorowy jako kluczowy element zrównoważonego systemu transportowego Górnośląsko- Zagłębiowskiej Metropolii Silesia*,

<http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=r.%20janecki%2C%20s.%20krawiec%2C%20g.%20sierpi%C5%84ski%2C%20%20publiczny%20transport%20zbiorowy%20jako%20kluczowy%20element%20zr%C3%B3wnowa%C5%BConego%20systemu%20transportowego%20g%C3%B3rno%C5%9B%C4%85sko-%20zag%C5%82%C4%99biowskiej%20metropolii%20silesia&source=web&cd=1&ved=0CBoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fobserwatorium-metropolii.org%2Fteksty%2Fryszard.janecki.pdf&ei=JSq5TuK3A4rDswavtJS4Bg&usg=AFQjCNE61Wb62vm2qmC0aG6-ptAcLOhBA&cad=rja>

- 13) Kohama H., *External factors for Asian development, Vol. 1, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2003*,

- 14) Komisja Europejska, *Przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. Unia Europejska jako lider, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2008*,

- 15) Komunikat Komisji. „Europa 2020”. *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 wersja ostateczna*,

- 16) Kutkowska B. , *Wspólna Polityka Rolna i jej reformy, Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Uniwersytet Przyrodniczy We Wrocławiu, s. 13*

- 17) Kwatera K., *KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich efektywnym narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, LM Consulting, Gdańsk 2009, dostęp: http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=rozw%C3%B3j%20lokalny&source=web&cd=2&ved=0CDAQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.pomorskie.eu%2Fres%2Fdpr%2F%2FKSOW%2Fdokumenty%2Fksow_krzysztof_kwatera.ppt&ei=mYXSTvH3L8vssgbVvoTFBQ&usg=AFQjCNEOMqzEghruKunj_LQf8V-MMMr_Qw&sig2=Jh-UR9ECZFddnWrFF_Octg&cad=rja*

gbVvoTFBQ&usg=AFQjCNEOMqzEghruKunj_LQf8V-MMMr_Qw&sig2=Jh-UR9ECZFddnWrFF_Octg&cad=rja

- 18) Lewis W. A., *Development planning: the essentials of economic policy*, Routledge Library Editions, Taylor & Francis e-library, London 2005,
- 19) Lewis W. A., *Development planning: the essentials of economic policy*, Routledge Library Editions, Taylor & Francis e-library, London 2005,
- 20) Mac Ginty R., Williams A., *Conflict and development*, Routledge, London; New York, 2009.
- 21) Makro- i mikroekonomia, red. S. Marciniak, PWN, Warszawa 2006,
- 22) Ministerstwo Rozwoju Regionalnego,
http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/prezydencja/ps2014/strony/ps_2014.aspx?M=T
- 23) Norton B. G., *Sustainability: A Philosophy of Adaptive Ecosystem Management*, University of Chicago Press, London & Chicago, 2005
- 24) Ocena komplementarności działań Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich, redaktor naukowy prof. dr hab. Irena Jędrzejczyk, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008,
- 25) Polityka Spójności oparta na wynikach, <http://pl2011.eu/content/polityka-spojnosci-oparta-na-wynikach-0>,
- 26) Prezentacja pakietu legislacyjnego dotyczącego polityki spójności 2014-2020, <http://www.eurofundsnews.pl/content/view/15457/289/>,
- 27) Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007,
- 28) Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992-2007, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa 2009,
- 29) Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia, stosowania i udostępniania krajowego rejestru urzędowego podziału terytorialnego kraju oraz związanych z tym obowiązków organów administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego Dz. U. Nr 157 poz. 1031, z póź. zmian.
- 30) Rozwój lokalny: bariery i stymulanty: wybrane zagadnienia: V Kongres Obywatelski, red. C. Trutkowski, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2010,

- 31) *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo naukowe PWN, dostęp: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/rozw%C3%B3j>
- 32) Strahl D., *Zróźnicowanie innowacyjności europejskiej przestrzeni regionalnej*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu* Nr 2 /2008 *Gospodarka a Środowisko* 8,
- 33) Urban S., *Strategia rozwoju gminy. Strategia jako podstawa rozwoju gmin. Współczesne Zarządzanie* Nr 1/2003, *Kwartalnik Środowisk Naukowych i Liderów Biznesu*,
- 34) Wieliczko B., *Polityka Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich*, *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowy Instytut Badawczy*, Warszawa 2006,
- 35) Wojtasiewicz L., *Czynniki i bariery rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej Polski*.
- 36) Barczyk Z. (i in.) *Przedsiębiorczość, samorządność, rozwój lokalny*, AE, Katowice 2001,
- 37) Zalewski A., *Problemy i metody prognozowania wpływu rozwoju lokalnego na finanse gminy*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu*, Nr 46 /2009 *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, W: *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* nr 734/1996.